

SUSAN J. WHITE
Temelji kršćanskog bogoštovlja

BIBLIOTHECA FLACIANA

SVEZAK XX

Susan J. White
Temelji kršćanskog bogoštovlja

RECENZENTI

dr. sc. Danijel Berković
dr. sc. Daniel Brkič

UREDNIK

dr. sc. Lidija Matošević

SUSAN J. WHITE

Temelji kršćanskog bogoštovlja

Teološki fakultet
Matija Vlačić Ilirik
ZAGREB, studeni 2019.

NASLOV IZVORNIKA

Foundations of Christian Worship, Susan J. White.
Louisville, Westminster John Knox Press, 2006.

NAKLADNIK

Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik
Radićeva 34, Zagreb

ZA NAKLADNIKA

Lidija Matošević

PRIJEVOD

Enoh Šeba i Zoran Grozdanov

TEOLOŠKO-JEZIČNA LEKTURA

Lidija Matošević

KOREKTURA

Andrej Bukovac-Mimica

PRIJELOM I GRAFIČKA OPREMA

Teofil Dereta

TISAK I UVEZ

Tiskara Zelina d.d.
K. Krizmanić 1, Sveti Ivan Zelina

Copyright za hrvatski prijevod: Enoch Šeba, Zoran Grozdanov i Teološki fakultet Matija Vlačić Ilirik.
Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se bez odobrenja nakladnika reproducirati ili prenositi u bilo kojem obliku, ni na koji način, elektronički ili mehanički, uključujući fotokopiranje, snimanje ili pohranjivanje u bazu podataka.

Izdanje ove knjige pripomogla je novčanom potporom organizacija *Langham Partnership*.

CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 001045539.

PREDGOVOR

Čini se kako je područje bogoštovlja kršćanima katkad u isti mah i izvor brojnih i neprocjenjivih blagoslova, ali i opravdanje da se još dublje zatvore u ponavljanje vlastitih obrazaca štovanja koji ih priječe da ugledaju Boga koji umnogome nadilazi te obrasce i odbija se u njih ukalupiti. I doista, nemoguće je zamisliti kako bi Crkva tijekom povijesti uopće opstala da nije u najrazličitijim, pa i najsureovijim okolnostima i okolinama, inzistirala na redovitom okupljanju na istome mjestu s uvijek dosljednim ciljem: proslaviti Boga, međusobno se poduprijeti i ojačati u vjeri, te tako opetovanim skupnim sudjelovanjem u bogoštovnim činovima pronaći snagu za život u često neizvjesnoj budućnosti. Istodobno je, međutim, upravo pretjerana privrženost vlastitim bogoštovnim navadama (kao što su, primjerice, način uređenja prostora za bogoštovlje, način odijevanja ili uloga glazbe) nerijetko rađala nepovjerenjem, a nekad čak i netrpeljivošću prema svima koji su svoja bogoslužja uređivali i obavljali drukčije. Jedna od posljedica ovoga svakako jest i to što nakon više stoljeća tijekom kojih su pripadnici različitih kršćanskih konfesija na različitim mjestima štovali **istoga** Boga (vrlo često i u **isto** vrijeme tjedna) ne možemo previdjeti činjenicu da je u slučaju brojnih vjernika poznavanje bogoštovlja drugih kršćanskih zajednica uvelike satkano od predrasuda, poluinformacija i krnjih predožbi, a uglavnom siromašno neposrednim iskustvom i stavom otvorenosti. Štoviše, među nama vjernicima nije rijetka pojava čak niti neznanje o porijeklu i značenju određenih elemenata bogoštovlja koje pohađamo i u kojemu sudjelujemo iz tjedna u tjedan.

Radi svega toga, knjiga koja se nalazi pred vama može odigrati važnu ulogu. Naime, autorica vrlo jednostavno, pregledno i razumljivo smješta različite bogoštovne običaje i prakse u njihov povijesni kontekst, a time ujedno i rasvjetljava njihovu današnju uporabu u suvremenom kontekstu. Knjiga ne samo da donosi mnoštvo korisnih, zanimljivih i manje poznatih podataka o različitim oblicima bogoslužja koja se iz dana u dan iznova održavaju u različitim zajednicama, i time omogućava da svatko bolje upozna i dublje razumije vlastitu tradiciju bogoštovlja, nego i nenametljivo potiče da učenjem o onim bogoštovnim elementima koji nam nisu posebno bliski napravimo korak bliže sestrama i braći u Kristu koji zajedničkoga Boga štuju ponešto drukčije. Istodobno, lako se može dogoditi da

VI

vas čitanje ove knjige posve prirodno potakne da i one obrasce bogoslužja koje možda ponavljate iz navike sagledate iz novoga kuta i da im potom dopustite da oni u vama iznova rode zanos za štovanje Boga svemogućega koji je dostojan svake slave i hvale.

Prijevod ovoga djela važan je i zbog toga što predstavlja (zasad) relativno rijedak doprinos kojega protestantska literatura daje razumijevanju liturgike na ovim prostorima. Iako autorica piše iz perspektive (protestantskog) kršćanstva s engleskoga govornoga područja, njezin je cilj približiti čitateljima ne samo nastanak i razvoj bogoštovnih praksa koje su dovele do današnjih oblika bogoštovlja, uključujući i ona prepoznatljivo protestantska, nego i proširiti obzore kako bismo postali svjesniji kako univerzalnih, sjevremenskih ljudskih problema i potreba koje ljudi nastoje riješiti sudjelovanjem u bogoštovlju (neovisno o svojim povijesnim ili zemljopisnim specifičnostima), tako i onih suvremenijih izazova koji će se u budućnosti sve snažnije nazirati u sferi bogoštovlja (čak i ako se na našim prostorima trenutno još ne čine hitnima).

Iz ovoga dakako slijedi da će u knjizi sasvim sigurno inspirativnu građu pronaći kako svećenici, pastori i vjernici povijesnih protestantskih crkava, tako i oni koji dolaze iz crkava protestantske baštine i tzv. slobodnih crkava. Bit će među potonjima možda i onih koji će ovome djelu zamjeriti što su neke teme obrađene tek u grubim crtama (primjerice, slavljenje Boga pomoću suvremenijih glazbenih stilova ili povijesna sklonost slobodnih crkava prema oblicima bogoštovlja koje u prvi plan ne stavljaju formalne, nepromjenjive i strogo liturgijske elemente), no unatoč tome smatram da je na ovim stranicama moguće pronaći dovoljno svježih spoznaja koje će potaknuti promišljanja i razgovore. Rezultati takvih konverzacija možda mogu iznjedrili i literaturu nastalu u specifičnom podneblju nekih od tih zajednica, što bi svakako bio dobrodošao razvoj događaja. Nadalje, knjiga može itekako dobro poslužiti svima koje zanima život i praksa protestantskoga bogoštovlja, te u kojoj mjeri je ona usporediva s liturgijskim životom većinskih crkava ovih područja. U konačnici, nadam se i da će ovaj prijevod biti toplo prihvaćen među studentima i poslužiti kao vodič pri prvim koracima u otkrivanju bogatih riznica kršćanskoga bogoštovlja.

U Zagrebu, na Dan reformacije 2019. godine

Enoh Šeba

SADRŽAJ

PRVO POGLAVLJE	
TEMELJI IZUČAVANJA KRŠĆANSKOG BOGOŠTOVLJA	11
Bogoštolje kao aspekt kršćanske teologije	11
Bogoštolje kao služenje Bogu	12
Bogoštolje kao odraz neba	13
Bogoštolje kao ojačavanje	16
Bogoštolje kao zajedništvo	18
Bogoštolje kao navještaj	20
Bogoštolje kao poprište transcendencije	23
Teologija iz bogoštolja	27
Biblijski temelji za proučavanje bogoštolja	27
Povijesni temelji kršćanskog bogoštolja	31
Znanosti o čovjeku i proučavanje kršćanskog bogoslužja	36
DRUGO POGLAVLJE	
SASTAVNICE KRŠĆANSKOG BOGOŠTOVLJA	43
Molitva	43
Slavljenje ili obožavanje	44
Zahvala	46
Prošnja	48
Ispovijed	50
Zagovor	53
Antistrukturalna molitva	54
Nagovori	55
Vjerovanja i vjeroispovjedne formule	57
Glazba	59
Himni	59
Instrumentalna glazba	65
Psalmi	68
Drugi oblici liturgijske glazbe	71

VIII

Vrijeme	72
Liturgijska godina	74
Kršćanski tjedan	79
Lekcionar	80
Obred	81
Umjetnost i arhitektura	84
TREĆE POGLAVLJE	
DUHOVNA HRANA (PRVI DIO)	89
Kršćanska inicijacija	89
Večera Gospodnja	112
ČETVRTO POGLAVLJE	
DUHOVNA HRANA (DRUGI DIO)	133
Bogoslužja dana Gospodnjeg	133
Okupljanje	134
Navještaj Riječi Božje	136
Odgovor na Riječ Božju	136
Poslanje zajednice	138
Svakodnevna molitva	140
Priznanje grijeha i pomirenje	146
Ordinacija (rukopolaganje)	150
PETO POGLAVLJE	
KRŠĆANSKO BOGOŠTOVLJE TIJEKOM ŽIVOTNOG CIKLUSA	155
Kršćanski brak	156
Zahvala za rođenje ili posvojenje djeteta	165
Bolesničko pomazanje	166
Kršćanski sprovod	170
Ostale prigode tijekom životnog ciklusa	181
ŠESTO POGLAVLJE	
SUVREMENI IZAZOVI KRŠĆANSKOM BOGOŠTOVLJU	183
Bogoštolje i ekumenizam	183
Ekumenizam i istočne crkve	186
Kršćansko bogoštolje u svijetu pluralizma religijskih tradicija	188

Inkulturacija kršćanskog bogoštovlja	191
Liturgijska inkulturacija i suvremeno misijsko širenje crkve	193
Lokalni oblici liturgijske inkulturacije	194
Novi oblici inkulturacije	196
Jezik bogoštovlja	196
Inkluzivni jezik kršćanskog bogoštovlja	199
Bogoštovlje i kriza autoriteta	203
Birokratizacija kršćanskog bogoštovlja	204
Računala, bogoštovlje i autoritet	205
Karizmatско bogoštovlje i autoritet Duha Svetoga	206
SEDMO POGHLAVLJE	
STUDIJE SLUČAJA IZ KRŠĆANSKOG BOGOŠTOVLJA	209
Procedura	210
Slučajevi	211
Prva studija slučaja: Karizma i spor (Prvo i drugo poglavlje)	211
Druga studija slučaja: »Božja brigada « (Drugo poglavlje)	215
Treća studija slučaja: Pučka kuhinja (Drugo poglavlje)	216
Četvrta studija slučaja: Adamovo krštenje (Treće poglavlje)	219
Peta studija slučaja: Jana (Treće poglavlje)	221
Šesta studija slučaja: Stara garda (Treće poglavlje)	223
Sedma studija slučaja: Pomirenje (Četvrto poglavlje)	226
Osma studija slučaja: Petrovo vjenčanje (Peto poglavlje)	229
Deveta studija slučaja: Majin sprovod (Peto poglavlje)	231
Deseta studija slučaja: Gostoprinstvo (Šesto poglavlje)	234
Jedanaesta studija slučaja: Neprikladna terminologija (Šesto poglavlje)..	236
Dvanaesta studija slučaja: Vjera Anice Prlić (Šesto poglavlje)	239
DODATAK 1: Smjernice za teološku analizu liturgijskih tekstova	241
DODATAK 2: Pomoćni listić za promatranje bogoslužja	245
DODATAK 3: Upitnik za analizu vjerskoga obreda	247
DODATAK 4: Pomoćni listić za planiranje bogoštovlja	251
RJEČNIK LITURGIJSKIH POJMOVA	257

PRVO POGLAVLJE

TEMELJI IZUČAVANJA KRŠĆANSKOG BOGOŠTOVLJA

Što znači izučavati kršćansko bogoštovlje? Kako mu pristupiti? I, što je još važnije, odakle krenuti? Početak proučavanja nečega novoga uvelike nalikuju početku gradnje kuće. A baš kao pri gradnji kuće, prvi zadatak nam je postaviti temelje kako bi sve što na njima gradimo bilo čvrsto i dobro poduprto. Stoga ćemo i ovdje započeti s određivanjem temelja koji podupiru izučavanje kršćanskog bogoštovlja. U našem slučaju postoje četiri temelja koje možemo nazvati »zaglavnim kamenjem« izučavanja bogoštovlja.

Budući da je bogoštovlje vjerski fenomen, početak ćemo ga promišljati iz teološke perspektive. Zapitat ćemo se o udjelu bogoštovlja u cjelokupnosti našega odnosa s Bogom. Postavit ćemo i pitanje na koji način naše teološko usmjerenje obilježava razumijevanje značenja bogoštovlja? Budući da proučavamo upravo kršćansko bogoštovlje, morat ćemo razmotriti temeljne dokumente i iskustva kršćanstva (Bibliju, odnosno svjedočanstva koja su u njoj zabilježena), a također ćemo trebati nastojati razumjeti i putovanje na kojemu se kršćanstvo nalazi od svojih početaka pa do danas (povijest kršćanstva). I naposljetku, budući da bogoštovlje predstavlja i ljudsku aktivnost, njegov izučavatelj morat će postati i izučavatelj ljudskih bića – propitkujući njihove osjećaje, razmišljanja, kao i pojedinačne i grupne obrasce ponašanja. Zbog toga je proučavanje bogoštovlja povezano i sa znanostima koje obično nazivamo znanostima o čovjeku: antropologijom, sociologijom i psihologijom. Sve ovo zajedno – teologija, Biblija, povijest i znanosti o čovjeku – spada u temelje na kojima počiva izučavanje kršćanskog bogoštovlja. Stoga ćemo svaki od njih zasebno promotriti.

BOGOŠTOVLJE KAO ASPEKT KRŠĆANSKE TEOLOGIJE

Izučavanje kršćanskog bogoštovlja dijelom predstavlja i izučavanje načina kako kršćani štuju Boga. No, prije nego postavimo pitanje o tome kako štujemo Boga, moramo postaviti temeljno pitanje: kako se bogoštovlje uklapa unutar

širega obrasca kršćanskog života i misli? Ili, drukčije rečeno, trebamo postaviti pitanje kakva je naša teologija bogoštvlja. Tijekom stoljeća kršćani su na njega nudili različite odgovore, a kako bi shvatili što se zapravo događa prilikom bogoštvlja, koristili su različite modele i različite teološke pristupe. Ovdje ćemo promotriti šest osnovnih teoloških modela koje su kršćani nekoć i danas koristili kako bi razjasnili što je to kršćansko bogoštvlje.

Bogoštvlje kao služenje Bogu

Mnoge kršćanske zajednice svoje javno bogoštvlje shvaćaju kao služenje Bogu, tj. kao dužnost koju ljudi, kao Božja djeca, obavljaju u zahvalnoj poslušnosti onome koji je izvor njihova života i spasenja. Zapravo, sama engleska riječ »worship« (iz srednjoeengleskoga izraza »weorth-scipe«) u sebi nosi upravo taj smisao odavanja Bogu pripadajuće slave i časti. Prema tome, kada kažemo da prisustvujemo bogoslužju, zapravo izričemo istu ideju - da je zajedničko bogoštvlje način služenja Svemogućemu Bogu.

U mnogim našim tradicijama molimo Boga da naše bogoštvlje prihvati kao žrtvu zahvalnu (usp. Ps 116,17), pri čemu je taj žrtveni jezik još jedan od načina da se o bogoštvlju govori kao o služenju Bogu. Tora svjedoči o vjerovanju da je Bog ustanovio sustav žrtvovanja (prinošenje životinja, ptica i plodova žetve) kao djelotvoran znak Izraelove pobožnosti i poslušnosti, ali i kao način održavanja saveza između čovječanstva i Boga koji skrbi za čovjeka. Kada danas o redovitom bogoštvlju govorimo kao o »žrtvi«, tvrdimo da se ono događa na sličan način - kao znak da Bogu predajemo sve što jesmo i sve što imamo (srce, um, imetak, tijelo i dušu). Svojim himnima i molitvama, propovijedanjem i ponavljanjem vjerovanja i vjeroispovijedanja, mi Bogu vraćamo dug zbog svih blagoslova kojima nas je obilato obdario.

No, ovakva teologija bogoštvlja otvara i mnoga pitanja. Zašto bi Bog trebao bilo što od stvorenja stvorenih na sliku Božju? Nije li preuzetno tvrditi da mi, krhka ljudska bića, uopće možemo Bogu nešto dati? Za Luthera (1483.-1546.), velikoga reformatora iz šesnaestog stoljeća, upravo se u tome sastojala problematičnost bogoštvlja kasnog srednjeg vijeka. On je smatrao da su kršćani, postupno shvaćajući bogoštvlje kao vršenje dužnosti služenja Bogu, svoju zajedničku molitvu počeli tumačiti kao ljudsko »djelo« kojim se ugađa Bogu i koje sudioniku bogoštvlja pribavlja zasluge.¹ Ne pristupamo li u bogoštvlju Bogu praznih ruku

¹ Svoju tvrdnju je utemeljio na tekstovima iz Poslanice Rimljanima, posebno na ulomcima poput Rim 3,28ss: »Smatramo zaista da se čovjek opravdava vjerom bez djela Zakona«.

i nije li svaki jezik »prinošenja« ili »žrtve« nijekanje apsolutne Božje suverenosti i samodostatnosti?

John Wesley (1703.-1791.) i njegov brat Charles Wesley (1708.-1788.), utemeljitelji obitelji metodističkih crkava, prepoznali su ovaj problem, pa se mnogi himni koje su napisali i preveli za metodiste izravno njime bave. Jedan od tih himana sadrži sljedeće pitanje:

Što ćemo prinijeti našem dobrome Gospodinu,
Bijedno ništa! Za njegovu beskrajnu milost?
Veliko njegovo ime trebamo pamtiti
i dostojno ga držati, njemu na hvalu.²

Za braću Wesley, kao i za njihove brojne duhovne sljednike, odgovor na ovo pitanje bio je jasan. Bogu ne možemo prinijeti ništa osim onoga što nam je sam Bog već darovao: svoje živote, talente i sposobnost da spoznamo i veličamo Boga.

Uzvišeni cilju naše ljubavi što raste,
Komu dugujemo i više no što imamo,
Otvori vrelo s nebesa,
Nek se preplave naše već pune duše.³

To preobilje Božjih blagoslova omogućuje nam da mu putem bogoštovlja uzvratimo onime što nam je već dao.

Bogoštovlje kao odraz neba

Bogoštovlje koje se odvija u crkvi mnogim kršćanima predstavlja pokušaj kopiranja i sažimanja onoga bogoštovlja koje se vječno događa na nebu. Iako je ovakva teologija bogoštovlja posebno povezana s pravoslavnim tradicijama i tradicijama istočnog obreda,⁴ njezine odlike moguće je pronaći i u drugim sredinama, a napose među ugnjetavanim kršćanima. Ovakav model poimanja kršćanskog bogoštovlja počiva na ideji da se ostvarenje ljudske sudbine sastoji u

² Preveo Ruben Knežević.

³ John Wesley je ovo preveo iz himna Gottlieba Spangenburga (1704.-1792.). Tekst se može pronaći u njegovim *Himnima i psalmima*, pod brojem 807. i naslovom »Što ćemo prinijeti našem dobrome Gospodinu?«. Na hrvatski preveo Ruben Knežević.

⁴ One uključuju bogoslužne tradicije grčke i ruske pravoslavne crkve, kao i tradicije crkava koje slijede sirske, armenske i koptske obrede.

neprekidnom veličanju Boga jer su za tu aktivnost ljudska bića stvorena i jer se prepuštanjem bogoštovlju već ovdje na zemlji pripremamo za svoj vječni poziv.

Kadgod pristupamo kršćanskom bogoštovlju, ulazimo u jednu drugačiju dimenziju prostora i vremena: u kozmičku dimenziju gdje se postupno sjedinjujemo s nepresušnim hvalama nebeskih vojski. U napjevima, molitvama, himnima, a također i posredstvom fizičkog okruženja, izdižemo se iz prostora i vremena svakodnevice (primjera radi, zbog toga su u pravoslavnim crkvama zabranjeni satovi) i zakoračujemo u »nebeski krajolik«. Ipak, prema ovome modelu bogoštovlje nije bijeg od surove stvarnosti, već način sudjelovanja u Božjem otkupljenju svijeta, i to putem razotkrivanja istinskog smisla vremena i prostora koji postoji u Božjem vječnom naumu. Ukoliko posve uronimo u bogoštovlje, s jedinom željom da veličamo Boga svim svojim srcem, umom i snagom, shvatit ćemo da prostor i vrijeme ne postoje kako bismo ih sebično i objesno koristili, već kako bi ih Bog upotrijebio na dobrobit svijeta. To podrazumijevamo kad kažemo da bogoštovlje posjeduje »eshatološku dimenziju« jer nas upućuje prema vremenu kada će Bog biti »sve u svemu« (usp. 1 Kor 15,28).

Istu ideju raspoznajemo u himnu pod naslovom *Sanctus* kojega mnogi kršćani izgovaraju ili pjevaju kao dio slavlja Večere Gospodnje. Najčešća verzija tog himna glasi:

I tako, s anđelima i arhanđelima i sa svom vojskom nebeskom, glasno te hvalimo i veličamo tvoje sveto ime, štoviše, slaveći te i pjevajući:
Svet, svet, svet, Gospodin Bog Sabaot
Puna su nebesa i zemlja tvoje slave.
Hosana u visini.
Blagoslovljen koji dolazi u ime Gospodnje.
Hosana u visini.⁵

Ovaj himan nadahnut je vizijom dovršetka stvorenja na kraju vremena iz knjige Otkrivenja. Onima koji tako shvaćaju javnu molitvu crkve, bogoslužje pruža predokus velike gozbe na nebu gdje će se čitavo stvorenje pridružiti veličanju svojeg Stvoritelja i Otkupitelja. Pridržavanje kršćanskog kalendara predstavlja još jedan način kako zemaljsko bogoštovlje uskladiti s nebom. Dobar primjer ovakve teologije nalazimo u himnu »Pjesme hvale koje pjevahu anđeli«. Ovaj

⁵ Preveo Ruben Knežević.

himan najprije govori o radosti na nebu zbog Isusova rođenja, a zatim nastavlja sljedećim riječima:

Sveti na zemlji, glasno i od srca,
Raduju se u zemaljskim pjesmama hvale
Dok vjerom i ljubavlju
Uče nebeske pjesme hvale⁶

Oni koji smatraju da je njihovo zemaljsko bogoštovlje odraz nebeskoga bogoštovlja, pojedine dijelove bogoštovlja i bogoslužni prostor često tumače simbolički ili mistički (ovo posebno vrijedi za pravoslavne bogoštovne tradicije). Primjera radi, oltar predstavlja prijestolje Svemogućega Boga, zbor je anđeoski kor serafina i kerubina, strop crkvene zgrade predstavlja nebeski svod, svijeće prikazuju svjetlo uskrsloga Krista, i tako dalje. Ove slike nisu zamišljene samo da bi nas podsjetile na dublju stvarnost, nego se radi o pravim epifanijama, odnosno o objavama Boga. One nas uvode u odnos štovanja onoga što simboliziraju.

Budući da ne znamo što točno obuhvaća nebesko bogoštovlje, mnogi kritičari ovakve teologije bogoštovlja tvrde da se pokušaj njegove dramatizacije na zemlji u najboljem slučaju može smatrati ispraznim, a u najgorem drskim i arogantnim. Premda u knjizi Otkrivenja postoje neke naznake o nebeskom bogoštovlju, ona sadrži viziju posljednjih vremena, a ne predložak za kršćansko bogoštovlje u sadašnjosti. Oni također tvrde kako ulazak u onostrano ili mistično područje prilikom bogoštovlja predstavlja način anesteziiranja kršćanske savjesti te da su temeljne kršćanske obveze, poput misije, evangelizacije i društvenoga angažmana, ukorijenjene u dubinskom prepoznavanju svijeta takav kakav on jest, a ne u snivanju o tome kako bi moglo biti na nebu.

Ipak, vrijednost ovakve teologije bogoštovlja ogleda se u tome što nam učvršćuje naš pogled prema Božjoj budućnosti i pruža nam viziju koja nas može voditi k svetosti. Ako nam bogoštovlje može podariti viziju svijeta u skladu s Božjim naumom, onda nas može i održavati i snažiti u životnim borbama, kao i u nastojanjima oko pravednosti i mira na zemlji. Tako su, primjerice, za vrijeme

⁶ Ovaj himan napisao je James Montgomery 1819. godine. Nažalost, ne može ga se u naći u niti jednoj suvremenoj američkoj pjesmarici, no nalazi se u *Himnima i psalmima (Hymns and Psalms)* britanske Metodističke crkve pod brojem 512 te u himnariju Engleske crkve, *Stari i moderni himni (Hymns Ancient and Modern - novi standard)* pod brojem 190 (ovaj ulomak na hrvatski preveo Ruben Knežević).

aparthejda u Južnoj Africi, bogoslužja u crnačkim gradskim crkvama služila tome da se potlačeni lociraju u jedan drugačiji svijet, da ih se podsjeti da Bog ima alternativnu viziju za ovaj svijet i da im pruži oslonac u njihovoj patnji. Takva teologija bogoštovlja podsjeća nas da je naš pravi dom tamo gdje su »novo nebo i nova zemlja« (usp. Otk 21,1) koje će Bog uspostaviti, kao i to da ispravnim bogoštovljem možemo uloviti tračak svojega istinskog identiteta kao građana neba.

Bogoštovlje kao ojačavanje

Dok je netom spomenuta teologija bogoštovlja usredotočena na posljednja vremena, teologija bogoštovlja na koju ćemo se sada osvrnuti usredotočena je na interim ili međuvrijeme.⁷ Mnogi kršćani uvjereni su da je glavna svrha kršćanskog bogoštovlja jačati, nadahnjivati i podržavati vjernike u njihovu kršćanskom pozivu. Nije lako biti istinski učenik Isusa Krista ako taj poziv prihvaćamo ozbiljno i predano. On kršćane okreće protiv svijeta, tijela i đavla te ih dovodi u situaciju kontinuiranog rizika. Poput Isusa kojega nasljeđuju, i njih ljudi mogu pogrešno razumjeti, vrijeđati, izdati, pa čak i ubiti zbog vjere u Boga. No budući da u kršćanskom bogoštovlju uvijek iznova dotičemo temelj svoje vjere, sudjelovanjem u njemu postajemo sposobni obnoviti borbu protiv sila tame koje prevladavaju oko nas. Prema ovakvome shvaćanju, bogoštovlje je oaza mira i okrepe.

Prema tome, ključna funkcija kršćanskog bogoslužja jest učvrstiti kršćansku etiku, uvjeriti opkoljene kršćane da se Bog bori na njihovoj strani, te otvoriti prostor za iznošenje svjedočanstava o pobjedama ranije izvojevanim u Božje ime. Tako nas bogoštovlje može nadahnuti za ostvarivanje većih dosega na području služenja i svjedočenja. Vrlo često psalmi su važan dio bogoslužja koji počiva na ovakvoj teologiji, budući da u mnogima od njih pisac govori o neprijateljskim nasrtajima sa svih strana i moli Boga da ga obrani pred zlikovcima. Dobar primjer je Psalam 56 koji ovako započinje:

Smiluj mi se, moj Bože, jer me dušmanin hoće zgaziti, napadač me moj
neprestano tlači.
Dušmani moji nasrću na me povazdan, mnogo ih je koji se na me obaraju.
Svevišnji, kad me strah spopadne,
u te ću se uzdati.

⁷ Interim označava razdoblje između Kristova prvoga dolaska na zemlju i uzašašća te njegovoga ponovnog, drugog dolaska.

Božje obećanje slavim,
u Boga ja se uzdam i neću se bojati:
što mi može učiniti smrtnik?

Bogoštovlje prema ovome modelu prvenstveno je namijenjeno »insajderima«, predanim kršćanima koji intenzivno osjećaju napade svijeta dok pokušavaju živjeti mnogovrsne oblike kršćanskog učenja. Njima su, kao »insajderima«, poznate pripovijesti i slike nade iz Svetog pisma i kršćanske tradicije. Te slike i pripovijesti pojavljuju se u raznim formama koje su zastupljene u kršćanskom bogoštovlju: u propovijedi, molitvi i pjesmi. Tako se produbljuje naš osjećaj ovisnosti o Bogu, pa mi spoznajemo da ga možemo zazvati i očekivati njegov odgovor u trenucima potrebe ili nevolje. Ovu tematiku odražava i značajan dio crkvene glazbe koja svoje porijeklo vuče iz situacija potlačenosti i nepravde. Promotrimo, primjerice, ovu afroameričku duhovnu pjesmu koja je nastala u vrijeme ropstva:

Ljulja se nježno, dražesna kočija,
Dolaze povesti me kući

U nebo pogledah i što vidjeh,
Dolaze povesti me kući,
Četa anđela dolazi po mene,
Dolaze povesti me kući.⁸

Iako je osnaživanje nužan element kršćanskog bogoštovlja, kritičari ovoga modela poimanja kršćanskog bogoštovlja smatraju da on sadrži rizik idealiziranja statusa quo. To je problematično jer kod ljudskih bića, pa tako i vjernih kršćana, mnogo toga treba preispitati i korigirati. Kršćansko bogoštovlje koje neprestano šalje poruku da je Bogu najprije stalo do toga da nam život učini ugodnim i sigurnim ne uzima u obzir neizbježnost patnje. Naša osjetljivost prema čovjekovu stanju sigurno će zakrčljati ako počnemo vjerovati da će Bog uvijek intervenirati kada dođe do nepravde ili da će Božja misija pomirenja biti ispunjena bez obzira jesmo li mi postupali hrabro i odlučno. Kritičari također tvrde da ovakvo gledište pretvara bogoštovlje u duhovni geto, zaklon za slomljene i povrijeđene ili »čamac za spašavanje u kojemu nitko nije dovoljno snažan za veslanje«.

⁸ Preveo Ruben Knežević.

No oni koji o bogoštovlju govore prvenstveno kao o iskustvu ojačanja, tvrde da kršćani u svijetu mogu djelovati snažno i uvjereni samo na temelju primanja od Boga i samo onda ako bogoštovlju pristupaju kao vremenu poniznog i strpljivog iščekivanja Božjeg ozdravljenja i životodavne sile. Naime, naše uzdizanje i jačanje može se dogoditi tek nakon što radikalno priznamo svoju nesamostalnost.

Bogoštovlje kao zajedništvo

Postoje brojni drugi kršćani koji smatraju da sudjelovanjem u bogoštovlju njihov odnos s Bogom i odnos sa zajednicom kršćana postaju vidljiva, čujna i opipljiva stvarnost. Prema ovakvom teološkom pristupu, bogoštovlje predstavlja način stvaranja i održavanja ključnih odnosa (prema Bogu i prema ljudima), pa se upravo iz tog razloga, kod opisivanja onoga što se događa pri kršćanskome bogoštovlju, često koristi riječ »zajedništvo«. Engleska riječ za zajedništvo (*communion*) prijevod je grčke riječi *koinōnia*, što u Novome zavjetu znači »zajedništvo«, »dijeljenje« ili »sudjelovanje«. Ista riječ koristi se u opisima bogoštovlja najranijih kršćanskih zajednica koje su se sastajale kako bi se posvetile »nauku apostolskom, zajedništvu (*koinōnia*), lomljenju kruha i molitvama« (Djela 2,42).⁹ Kao i oni koji polaze od modela bogoštovlja kao služenja, i oni koji bogoštovlje promatraju kao zajedništvo slažu se da u odnos čovjeka s Bogom spada i prinošenje sebe Bogu, našem Stvoritelju i Održavatelju. Međutim, oni su svjesni i toga da njihov doživljaj Boga podrazumijeva i primanje darova od Boga te da je tom iskustvu neophodan vidljiv i opipljiv izričaj. U okviru ove teologije bogoštovlja naša zajednička molitva ne razumije se samo kao »okomito« gibanje između vjernika i Boga, već i kao »vodoravno« gibanje među članovima vjerničke zajednice. Zajedništvo s Bogom i zajedništvo s drugim kršćanima čine neizostavne dijelove kršćanskog bogoštovlja.

U svojem opisu i izricanju iskustva bogoštovlja mnogi posežu za analogijom s utjelovljenjem. Kod utjelovljenja punina ljudske otvorenosti za Boga i punina Božje samoobjave susrele su se i »utjelovile« u osobi Isusa iz Nazareta. Na sličan način, naš ljudski odgovor i Božje sebedarje »utjelovljuju« se u kršćanskome bogoštovlju gdje poprimaju konkretan oblik. Prema ovom modelu shvaćanja

⁹ Također se konkretnije odnosi na podjeljivanje kruha i vina prilikom Večere Gospodnje: »Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo nije li zajedništvo (*koinōnia*) krvi Kristove? Kruh koji lomimo nije li zajedništvo (*koinōnia*) tijela Kristova?« (1 Kor 10,16).

bogoštovlja, ljudsko obraćanje Bogu neodvojivo je od osluškivanja tog istog Boga, prinošenje Bogu ima svoju protutežu u primanju od tog istog Boga, a važna značajka bogoštovlja je i davanje i primanje od bližnjih. Ovaj model implicira da bogoštovlje nije nešto u što se upuštamo samo svojim intelektom, već i cijelim svojim bićem. Bog je stvorio naša tijela, čežnje, baš kao i um, pa se sve to treba združiti prilikom bogoštovlja, tijekom kojega Bog i ljudi slobodno stupaju u zajedništvo ljubavi.

Svaki odnos ljubavi želi doći do jasnog izražaja, a to vrijedi i za odnos ljubavi između Boga i ljudi. U skladu s takvim načinom razmišljanja, na bogoslužju

Radosno dolazim susresti svoga Gospoda,
Ljubi me i od grijeha me odriješio!
U strahopoštovanju prisjetih se čuda,
Svoj život položi za me.
Dolazim s kršćanima, s bliskim i onim dalekima,
Pronaći novu zajednicu ljubavi
U zajedništvu kruha – Tijela Kristova
kojim se svi nasitiše.¹⁰

Prema ovakvom shvaćanju, za one koji promatraju očima vjere sve materijalno predstavlja potencijalnu objavu Božje ljubavi. Shodno tome, vjernici mogu sve materijalno koristiti u iskazivanju zahvalnosti i ljubavi prema Bogu. Ovakvo se razumijevanje unutarnje svetosti stvorenoga poretka preslikava i na kršćansko bogoštovlje, pa je bogoštovlje oblikovano prema tom modelu najčešće bogato vizualnim, auditivnim, taktilnim, pa čak i olfaktivnim elementima. Zajedništvo kršćana shvaća se kao jednako vidljiv znak Božje ljubavi, pa se posebno naglašava važnost formiranja i očuvanja zajednicâ vjere.

Kritičari ovakve teologije bogoštovlja kažu da, iako smo pozvani u zajedništvo s Bogom, ono u potpunosti ovisi o Božjoj inicijativi. Također upozoravaju i na opasnost izjednačavanja božanskog i ljudskog partnera. Drugi će biti suzdržaniji glede mjere u kojoj prolazno, materijalno stvorenje može biti prikladno za pripočavanje vječnih istina. Oni će stoga tvrditi da su ideali i ideje najviši oblik kršćanske objave, dok su istodobno ovozemaljske stvarnosti podložne zloporabi

¹⁰ »I Came with Joy« Briana A. Wrena (1936.-) može se pronaći u *Chalice Hymnal* pod brojem 420, u *Hymnal 1982* pod brojem 304. te u *Himnariju ujedinjenih metodista (United Methodist Hymnal)* pod brojem 617 (ovaj ulomak na hrvatski preveo Ruben Knežević).

i pogrešnome tumačenju. Postoji i opasnost od idolopoklonstva u kojemu ono materijalno postaje predmetom obožavanja umjesto da to bude Bog, stvoritelj svega materijalnoga.

Ipak, potrebno je reći da ovaj model prožima osjećaj da smo stvoreni za odnos s Bogom i uvjerenje da je izražavanje tog odnosa na sve moguće načine ujedno i Božja najdublja želja, kao i naš najuzvišeniji ljudski poziv. Bog od nas ne traži pasivnu pokornost, već želi da svoju bogomdanu slobodu upotrijebimo kako bismo postali njegovi punopravni partneri u stvaranju i novom stvaranju svijeta. U bogoštovlju se to kreativno partnerstvo uvažava, osnažuje i poprima pravi i radosni izričaj.

Bogoštovlje kao navještaj

Brojne struje kršćanske misli zastupaju gledište da se istinski kršćanski poziv sastoji u naviještanju Božje radosne vijesti o Kristu, u razglašavanju evanđelja o djelima koja Bog čini u svijetu i za svijet. Stoga oni koji o bogoštovlju razmišljaju prvenstveno kao o navještaju žele naglasiti ideju da je bogoštovlje središnje mjesto gdje se kršćani okupljaju kako bi javno posvjedočili i potvrdili svoju vjeru. Kršćani istomišljenici okupljaju se na bogoslužju da bi govorili o tome tko su i što su, a time učvrstili svoj kršćanski identitet. Uistinu, navještaj raspetog i uskrslog Krista (kršćanska *kerygma*) predstavlja silu koja stvara samu bogoštovnu zajednicu. U tom smislu govori Prva Petrova poslanica: »A vi ste rod izabrani, kraljevsko svećenstvo, sveti puk, narod stečeni da naviještate silna djela Onoga koji vas iz tame pozva k silnom svjetlu svojemu« (1 Pt 2,9).

Kršćani u okviru svog bogoštovlja na različite načine naviještaju silna Božja djela (usp. Ps 106,2): izgovaranjem vjerovanja, odnosno isповijedanjem svoje vjere, aklamacijama, propovijedanjem i iznošenjem svjedočanstava. Naravno, velik broj naših omiljenih himana koristi se kako bi se bogoštovlje učinilo kerigmatskim događajem:

Naš Bog je jaka utvrda,
i pomoć našoj duši,
Nek pobjesni val,
nek trese se žal!
Gospodin je tu da pomoć pruži svu:
Bog Jakovljevi je s nama.

Stan Božji, šator Svevišnjeg
 sred svetog stoji Grada,
 od trešnje Gospod čuva njeg
 čim svjetlo tminu svlada.
 Nek pobjesne svi, na zemlji nek vri!
 Čim zagrmi Glas sv'jet trne ist čas:
 Bog Jakovljevi je s nama.

Moć Božju gledat dođite
 i ratove što dobi,
 do nakraj zemlje pođite
 jer svuda koplja slomi,
 i lukove sve, i strelice zle!
 Nad svima je Bog,
 nad vojskom sv'jeta tog:
 Bog Jakovljevi je s nama.¹¹

Ovaj himan ima jednu namjenu i nju ispunjava jako dobro. On uvjerljivo pripovijeda o Kristovoj pobjedi nad grijehom i smrti. A upravo je to – cjelovito i snažno izraziti svoju vjeru - najvlastitije poslanje kršćanskog puka. Zapravo, i sama riječ »liturgija«, kao najčešći sinonim za javno bogoštovlje, potječe od ideje bogoštovlja kao »javnoga čina«. U njezinu se korijenu nalaze dvije grčke riječi: *laós*, što znači narod, i *ergon*, što znači čin ili djelo. Tako se u Novom zavjetu izrazom *leitourgia* opisuje opća služba svakog kršćanina. Pavao, na primjer, govori crkvi u Korintu (2 Kor 9,11-12): »Tako ćete se u svemu obogatiti za svakovrsnu darežljivost koja se, našim posredovanjem, izvija u zahvalnicu Bogu. Jer ovo bogoslužno posluživanje (*leitourgias*) ne samo da podmiruje oskudicu svetih nego se i obilno prelijeva u mnoge zahvalnice Bogu.« Ovime se želi reći da je »liturgija« služba cijele vjerničke zajednice, ali ne samo u smislu službe zahvalnosti i veličanja Boga nego i u smislu konkretnog služenja zajednici. Za razliku od prethodnih modela, ovdje se kršćansko bogoštovlje ne događa isključivo zbog koristi samih sudionika, nego oni sudjeluju u bogoštovlju radi dobrobiti drugih.

No, naći će se i oni koji tvrde kako kršćanima bogoštovlje treba nuditi nešto više od same prigode za navještaj, čak i ako je taj navještaj združen sa služenjem.

¹¹ Ovaj himan se nalazi u *Luteranskoj knjizi bogoštovlja (Lutheran Book of Worship)* pod brojem 228., u *Himnariju Presbiterijanske crkve (USA)* pod brojem 260 i u *Himnariju ujedinjenih metodista (United Methodist Hymnal)* pod brojem 110. Hrvatsku verziju možemo pronaći u evangeličkoj *Pjesmarici Božjega naroda* (broj 233, Zagreb, 1981).

Kršćanima je potrebna utjeha u vremenima nevolje i umirenje u vremenima tjeskobe. Trebaju slušati Boga, baš kao što trebaju i govoriti o njemu. Treba im mjesto za izražavanje sumnji i strahova, baš kao i pouzdanja i povjerenja. Treba im i mjesto na kojemu će, sabrani zajedno s drugim kršćanima, moliti Boga da odgovori na njihove prošnje. Drugi pak kritičari primjećuju da, ukoliko bogoštovlje razumijemo prvenstveno kao navještaj, tada dolazimo u situaciju da »propovijedamo isključivo obraćenima«. Oni koji trebaju čuti riječ Božju koja donosi ozdravljenje i pomirenje ne nalaze se u našim crkvama, nego u sporednim uličicama, poslovnim zgradama i školama. Prema tome, naviještanje riječi Božje pripada upravo takvim mjestima.

No, oni koji ustrajavaju na modelu bogoštovlja kao navještaja tvrde da snaga spomena Božjih djela, odnosno opetovanog pripovijedanja o tim događajima, nadilazi puko samozadovoljstvo zajednice. Bez tog obreda spomena, zajednici vjernika prijete odumiranje. Prema tom modelu »zaboraviti znači umrijeti«. Potporu ovakvom razmišljanju nalaze u bogoštovlju židovskih sinagoga, koje su u vremenu izgnanstva i nevolja bile glavno mjesto spomena i javnog prisjećanja Božjih silnih djela iz prošlosti. Svakoga dana puk bi se tako okupljao radi zajedničkog blagoslivljanja Boga:

Blagoslovljen Gospod Bog naš, svemirom što vlada,
koji je Zakon istine nam predao
i vječni nam život dao.
Blagoslovljen Gospod, Zakonodavatelj.¹²

Zatim bi nastavljali: »Blagoslovljen Bog zbog ovoga« i »Blagoslovljen Bog zbog onoga«, sve dok ne bi ispriповijedali o svim Božjim djelima, a i danas nastavljaju tako činiti. Na taj se način zajednica održala kako bi mogla nastaviti pripovijedati tu priču budućim naraštajima. Ovakva teologija bogoštovlja počiva na vrlo čvrstom uvjerenju da će samo snaga spomena na djela koja je Bog učinio i javno naviještanje tih djela održati kršćanstvo na životu u 21. stoljeću.

Počevši od osamnaestog stoljeća, jedna varijacija ove teologije bogoštovlja kao navještaja postala je osobito važna za evanđeoske duhovne obnove. Među onima koji se žele obratiti ljudima izvan crkve i onima koji nikada nisu čuli kršćansku

¹² *Gates of Prayer: The New Union Prayer Book*, (New York: Central Conference of American Rabbis, 1975), str. 441 (ovaj ulomak preveo Ruben Knežević).

poruku, postoji uvjerenje da bogoštovlje treba razumjeti kao primarni instrument evangelizacije i kao glavnu »reklamu« za kršćanski život. Prema ovakvom shvaćanju, tijekom bogoštovlja zainteresirani tražitelj treba moći naučiti nešto o temeljima kršćanske vjere i biti pozvan poduzeti prve korake prema osobnom predanju. Iz tog razloga, bogoštovlje mora biti privlačno i lako razumljivo. Protivnici pak ovakvog shvaćanja bogoštovlja tvrde kako bogoštovlje nikada ne bi smjelo postati sredstvo za ostvarivanje nekog cilja, već da ono uvijek mora biti samo sebi svrha. Isto tako, »pojednostavljivanje« kakvo je nužno da bi se bogoštovlje prilagodilo onima na marginama kršćanske vjere ostavlja malo prostora za zadovoljavanje potreba onih iskusnijih i predanijih sudionika bogoštovlja.¹³

Bogoštovlje kao poprište transcendencije

Mnogi kršćani misle da sva tri prethodna modela dijele isti nedostatak, a taj je da kršćansko bogoštovlje predstavljaju kao nešto suviše sigurno i predvidivo. Pritom tvrde kako je ulazak u prisutnost živoga Boga prilikom bogoštovlja izuzetno opasan pothvat tijekom kojega Božja čudesna svetost, uzvišenost i sila mogu u svakom trenutku prodrijeti do našeg iskustva i podvrgnuti nas preobrazbi. »Ne prilazi ovamo!«, rekao je Bog Mojsiju i nastavio: »Izuj obuću s nogu. Jer mjesto na kojem stojiš sveto je tlo« (Izl 3,5). Brojni kršćani uvjereni su da se u svakom trenutku ponovno može osloboditi ista ona sila kojom je Bog stvorio svijet. I baš kao što je Mojsije »zaklonio lice jer se bojao u Boga gledati« (Izl 3,6), tako bismo i mi u Božju prisutnost trebali ulaziti s osjećajem strahopoštovanja, divljenja i iščekivanja.

Ključna riječ ovoga gledišta je »transcendencija«, a bogoštovlje se pritom razumije kao područje susreta s transcendentnim Bogom. Na ovaj naglasak na Božjoj transcendenciji nadovezuje se jednako važna misao o djelovanju Duha kao posrednika između Božje »posvemašnje drugosti« i naše ljudske »ovostranosti«. U stanovitom smislu, najprikladniji ljudski odgovor na susret sa živim Bogom jest šutnja:

Diljem zemlje čulo se za slavu tvoju
I nejačad je naučila sricati ti ime;
A naše, ah, uzvišene misli

¹³ Vidi Marva J. Dawn, *Reaching out without Dumbing Down*, (Grand Rapids: Eerdmans, 1996).

zaostaše za tvojom slavnom namisli.
 Bog je na nebesima, mi smo tu na zemlji,
 Utišajte se melodije naše, prorijedite se riječi
 Sveto nek poštovanje ispita naše pjesme
 I hvala nek se utiša na jezicima našim.¹⁴

Tipično kvekersko okupljanje predstavlja primjer ovakvog tihog iščekivanja Božje preobražavajuće objave. Ono se odvija polazeći od temeljnog uvjerenja da bi svaki zadani set molitava ili obrednih postupaka sudionicima bogoštovlja odvrtao pažnju od potpune usredotočenosti na Božje djelovanje i ometao susret između Boga i čovjeka. Upravo stoga pripadnici Društva prijatelja (kvekeri) okupljaju se svakoga Dana Gospodnjeg kako bi u svetoj tišini iščekivali da Duh Sveti pohodi zajednicu. Za kvekere je glavna odgovornost zajednice tijekom bogoslužja osigurati uvjete koji će pospješiti takav susret između Boga i čovječanstva.

Za ostale kršćane koji također bogoštovlje shvaćaju kao područje susreta s Bogom, iščekivanje u tišini ne predstavlja jedini način poticanja ljudske sposobnosti primanja. Oni u sredstva za otvaranje vjerničkih srca i umova Božjoj prisutnosti ubrajaju također molitvu, pjevanje i propovijedanje. U mnogim najranijim bogoslužjima (iz drugog i trećeg stoljeća) o kojima postoje dokazi, pozivanje Duha Svetoga da dođe među okupljene vjernike bilo je važan sastavni dio, a takav »zaziv« Duha Svetoga još uvijek predstavlja važno obilježje kršćanskog bogoštovlja. Prilikom ordinacije svojih crkvenih službenika, mnoge kršćanske zajednice pjevaju ovaj himan koji je prvi puta zabilježen u devetom stoljeću:

Dođi Duše Sveti, nadahni nam duše,
 i osvijetli ih nebeskom vatrom;
 Ti koji udjeljuješ sveto pomazanje,
 i dare sedmerostruke.¹⁵

Ovdje postoji i usredotočenost na znakove pomoću kojih se možemo osvje-
 dočiti da se susret između Boga i čovjeka doista dogodio, a to su darovi Duha.

¹⁴ Ovaj himan izvorno je napisao Isaac Watts (1674.-1748.), a preradio ga je John Wesley. Nalazio se pod brojem 316 u *Zbirci himana za uporabu među ljudima prozvanima metodistima* (*A Collection of Hymns for the Use of the People Called Methodists*) (1780). Navedeni ulomak preveo Ruben Knežević.

¹⁵ Ovaj himan nalazi se u *Himni i psalmi* (*Hymns and Psalms*), broj 283., u *Luteranska knjiga bogoštovlja* (*The Lutheran Book of Worship*), broj 472. i u *Himnariju ujedinjenih metodista* (*United Methodist Hymnal*), broj 603. Navedeni ulomak preveo Ruben Knežević.

Različite vjerske zajednice stavljaju naglasak na različite darove Duha: neki osobito cijene govorenje u jezicima (Djela 10,45-46)¹⁶ i njihovo tumačenje (1 Kor 14,13); drugi traže dar ozdravljanja i prorokovanja ili nekontrolirane pokrete tijela kao što su padanje, vikanje, smijanje, plesanje, a povremeno i sposobnost uzimanja u ruke zmija otrovnica i ispijanja otrova bez ikakvih posljedica (Mk 16,18). No, u svakom slučaju, svi ti darovi Duha predstavljaju svjedočanstva o izravnom susretu sa živim Bogom.

Ovaj model shvaćanja bogoštolva naglašava i misao o izgradnji kršćanske zajednice. »Tako i vi, budući da čeznete za darima Duha«, govori apostol Pavao crkvi u Korintu, »nastojite njima obilovati oko izgrađivanja Crkve« (1 Kor 14,12). To može biti najdemokracijski način poimanja bogoštolva jer svi članovi kršćanske zajednice imaju jednaku mogućnost susresti Boga pri bogoštolvu, kao i jednak pristup darovima Duha Svetoga.

Kritičari ovakve teologije bogoštolva tvrde kako su njezine jake strane ujedno i njezine slabosti: spontanost može završiti u kaosu, radikalna demokracija može dovesti do pomanjkanja discipline, a neovisnost pojedinaca može potaknuti nezdravi individualizam. Stoga će isto ono pitanje koje je Pavao postavio crkvi u Korintu biti i pitanje koje će kritičari postaviti kršćanskoj zajednici čije se djelovanje temelji na ovakvoj teologiji bogoštolva: »Jer ako Boga blagoslivljaš duhom, kako će neupućeni reći "Amen" na tvoju zahvalnicu? Ne zna što govoriš« (1 Kor 14,16). Nije li ovdje prisutna opasnost da se, dok uživa u svojem duhovnom iskustvu, zajednica izolira od potreba i zahtjeva svijeta? Kritičari ovdje upozoravaju i da otvaranjem za spontanost u bogoštolvu možemo lako izgubiti doticaj s bogatom riznicom molitava, himana, vjeroispovijedanja i aklamacija nastalih tijekom dvadeset stoljeća kršćanske povijesti te propustiti naučiti od kršćana iz prošlih vremena važne pouke o zdravoj liturgijskoj »prehrani« potrebnoj da kršćanin raste i napreduje u vjeri. Kritičari će reći i da radosna vijest Isusa Krista poručuje: »Približilo vam se kraljevstvo Božje« (Luka 10,9), te da je razumijevanje bogoštolva kao doživljaja bliskosti s Bogom koji nas hrani usuglašeniije s novozavjetnim svjedočanstvom nego što je to doživljaj Boga kao hirovitoga i moćnoga božanstva.

¹⁶ »Govorenje u jezicima« naziva se i glosolalija, a dugu raspravu o tom obliku bogoštolva nalazimo u 1 Korinćanima 14.

Ipak, jaka strana ove teologije bogoštovlja sastoji se u odbijanju »pripitomljavanja« Božje svetosti i u potvrđivanju nužnosti iskustva te svetosti za kršćanski život. Vjersko (ili »mistično«) iskustvo ne pripada samo duhovnoj eliti već mu trebaju težiti svi kršćani koji žele postati »savršeni ... kao što je savršen Otac ... nebeski« (Mt 5,48). Promatranje kršćanskog bogoštovlja kao mogućega mjesta susreta čovjeka i Boga koji je »posve Drugi«, odnosno kao mjesta susreta između stvorenja i Stvoritelja, predstavlja jedan način osvješćivanja nužnosti potrage za preobražujućom silom koja čini Božji *mysterium tremendum* (nadmoćno otajstvo). Ta sila vrlo često dovodi kršćane do herojskih djela rušenja »vrhovništva i vlasti« (usp. Ef 6,12) koje prkose Božjoj volji. Na primjer, neumorno nastojanje Društva prijatelja za mirom u svijetu crpi energiju iz modela bogoštovlja u kojemu je Duh (ili ono što kvekerski teolog Robert Barclay naziva »čistim dahom Boga, Unutarnjega svjetla«) dostupan svima.

Ovime smo opisali šest glavnih načina razumijevanja onoga što kršćani čine kada se okupljaju na bogoslužju. U tkanje kršćanske teologije bogoštovlja utkane su i neke druge, manje, tematske niti: bogoštovlje kao vjerski spektakl, bogoštovlje kao zaštita od »autsajdera« i bogoštovlje kao psihološka podrška. No, one ne postižu status važnih teologija bogoštovlja. Naravno, modeli o kojima smo raspravljali nisu međusobno isključivi. Svaki od njih potvrđuje nešto osnovno i nužno za naše razumijevanje kršćanske zajedničke molitve. Bogoštovlje je istovremeno služba, potvrda i navještaj; ono je mjesto susreta s transcendentnim, kao i mjesto obnove i obilježavanja našega zajedništva s Bogom. Izbrisemo li napetost između ovih slika, naše viđenje toga kakvo kršćansko bogoštovlje može biti postat će preusko i kratkovidno. No, različite kršćanske tradicije često možemo prepoznati po njihovu naglašavanju određenoga teološkog pristupa bogoštovlju. Kao individualni kršćani možemo uvidjeti da je ovaj ili onaj pristup kršćanskome bogoštovlju primjereniji našem teološkom pristupu. Međutim, svi oni ukazuju na nužnost promatranja bogoštovlja kao dijela zajedničkog svijeta kojeg Bog milosrdno oblikuje zajedno s nama, ali i na ozbiljno shvaćanje bogoštovlja kao bitnoga dijela kršćanskog života i poziva.

TEOLOGIJA IZ BOGOŠTOVLJA

Odnos između teologije i bogoštovlja nije samo jednosmjernan. Kao što je važno shvatiti da postoje teologije bogoštovlja, jednako je tako važno shvatiti da postoje teologije koje proizlaze iz bogoštovlja. Ranokršćanski teolozi redovito su koristili njima poznate oblike bogoštovlja kao sirovinu za oblikovanje svojih teoloških shvaćanja. Liturgija je predstavljala glavni izvor argumenata o gotovo svakom aspektu kršćanskog nauka: o Božjoj naravi, crkvi, sakramentima, čovjeku i grijehu. Izjavu poput ove: »Ovako molimo i time dokazujemo da crkva vjeruje...« često nalazimo u teološkim spisima većine značajnih kršćanskih pisaca.

Istodobno valja imati na umu da je mnogima bogoštovlje primarni kontekst za razvoj njihove teologije. Teologija implicitno prisutna u himnima i molitvama, a tako i naviještana i propovijedana teologija, daje vjernicima materijal za razmišljanje tijekom oblikovanja njihovog kršćanskog svjetonazora. Odluke koje voditelji bogoštovlja donose po pitanju bogoslužnih detalja imaju presudni značaj jer su upravo ti detalji nositelji suvremenog »pravovjerja«. Nažalost, pravovjerje se često shvaća kao riječ koja označava ispravno razmišljanje o kršćanskoj vjeri. Međutim, »pravovjerje« (ortodoksija, op. prev.) izvorno dolazi od grčkih riječi *orthos* (»ispravno« ili »istinito«) i *doxa* (»slava« ili »molitva«). Otuda slijedi da pravovjerje nije toliko naglašavalo važnost ispravnoga mišljenja, koliko značaj ispravnoga moljenja.

Stoga je važno da se sudionici kršćanskog bogoštovlja uvijek iznova zapitaju: »Što se ovim bogoštovljem doista poručuje? Što ono govori o Bogu, otkupljenju, kršćanskom životu, grijehu, smrti itd.?« i »Što izjavljujem kada molim ove molitve, pjevam ove himne i ispovijedam osnovne članke vjere?« Postoji stara latinska izreka iz petoga stoljeća koja navodi u svojem skraćenom obliku: »*Lex credendi, lex statuat supplicandi*« - Zakon vjerovanja počiva na zakonu molitve. Drugim riječima, naše molitve i vjerovanja međusobno su ovisne, a molitva nije samo način izražavanja, već i način oblikovanja naših kršćanskih uvjerenja.

BIBLIJSKI TEMELJI ZA PROUČAVANJE BOGOŠTOVLJA

Što podrazumijevamo tvrdnjom da proučavanje kršćanskog štovanja temeljimo na Bibliji? Možemo reći da Biblija predstavlja obavezan temelj našega

proučavanja bogoštovlja u onoj mjeri u kojoj su građa Staroga i Novoga zavjeta osnova sveukupnog kršćanskog života i vjerovanja. Ta tvrdnja može značiti da se u Bibliji nalaze korisne informacije o bogoštovnoj praksi u kršćanskoj i židovskoj starini, ali i da sadrži odlomke koji su neophodni za našu suvremenu bogoštovnu praksu. Premda je sve ovo točno, ima još toga što treba reći o biblijskim temeljima bogoštovlja. Biblija podupire kršćansko bogoštovlje i njegovo proučavanje na nekoliko različitih i složenih načina.

Kao prvo, Biblija je Riječ Božja koja se čita, propovijeda i prima te poziva kršćansku zajednicu na zajedničko bogoštovlje. Istinsko bogoštovlje se rađa kadgod javni navještaj Božje ljubavi potakne slavljenje, poveže zajednicu vjernika u tijelo Kristovo, otvori srce kršćana i oslobodi požrtvovno sebedarje. Ova slika Božjega naroda okupljenoga oko Božje riječi nalazi se u središtu proučavanja kršćanskog bogoštovlja jer bez Biblije ne bi bilo kršćanskog bogoštovlja.

Ironija se krije u činjenici da nam i bibličari kažu da bez kršćanskog štovanja ne bi bilo ni Biblije, jer je ona, zapravo, proizvod zajedničke molitve rane crkve. Pripovijesti o Isusovom životu i službi, trud ranih apostola, pisma pouke i duhovnih savjeta, kao i vizionarski opisi konačnoga dovršenja cjelokupnog stvorenja kružili su među prvim kršćanskim zajednicama, a na zajedničkom bogoštovlju su se čitali kako bi ih svi mogli čuti i na njih odgovoriti. Ti spisi, koje je okupljena zajednica prepoznala kao autentični odraz vlastitoga iskustva uskrsloga Krista, prošli su postupak uređivanja i sistematizacije u obliku evanđelja, poslanica, Djela apostolskih i Otkrivenja. Ovaj dubinski međuodnos između našega bogoštovlja i Svetoga pisma nastavlja se i danas. Biblija se čita na bogoslužju iz tjedna u tjedan i time ponovno rađa kao živa Riječ Božja za zajednicu kršćanskih vjernika. Bogoštovlje je mjesto gdje Biblija oživljava i gdje oživljava u nama. Iako se u raznim razdobljima povijesti kršćanskog bogoštovlja veza između Biblije i bogoštovlja znala deformirati ili postati nejasna, proučavanjem bogoštovlja kršćanske crkve bez utemeljenja na Bibliji dovodimo se u opasnost da uništimo sve svoje napore.

Štoviše, potraga za povratkom kršćanskog štovanja svojim biblijskim korijenima predstavljala je u razdobljima kriza kršćanstva izravan uzrok različitih »reformacija« u povijesti crkve. Crkvu je uvijek iznova prožimao osjećaj gubitka smjera, osjećaj otklizavanja biblijskih temelja bogoštovlja i potreba da ih se nanovo postavi. Kao što smo već vidjeli, ako potraga za biblijskim utemeljenjem bogoštovlja označava pokušaj oponašanja bogoštovlja prvih kršćana, onda je

ona vjerojatno osuđena na propast. To nastojanje ne može uspjeti jer nam već na bazičnoj razini nedostaju informacije o tom sloju bogoštovne povijesti. No ako, s druge strane, ona predstavlja pothvat s ciljem vraćanja biblijskih slika u središte kršćanske liturgijske imaginacije, onda će dovesti do istinske reformacije.

Biblija se na razne načine konfrontira s našim bogoštovljem. Kao prvo, ona postavlja pitanje o istinskom i lažnom bogoštovlju. Koji su naši idoli? U što po-
lažemo svoje pouzdanje? Ona progovara i o odnosu našega bogoštovlja u crkvi i kvalitete našega života u svijetu. Na neki način, Božji glas koji je govorio kroz proroka Amosa, progovara i današnjoj crkvi: »Mrzim i prezirem vaše blagdane i nisu mi mile vaše svečanosti... Uklonite od mene dreku svojih pjesama, neću da slušam zvuke vaših harfa. Pravda nek' poteče kao voda i pravica k'o bujica silna« (Amos 5,21.23-24). Ako zajednica ne teži biti pravedna sama po sebi i ako ne traži pravdu za sve ljude, onda je štovanje Boga u crkvi beskorisno.

Iako nam Biblija ne propisuje neki određeni oblik kršćanskog bogoštovlja, ona nam u širokim potezima oslikava oblike naše zajedničke molitve. Zahvala Bogu i pokajanje, molitvena briga za potrebe bližnjih i priznanje vlastitih potreba, lomljenje kruha i krštenje novih kršćana, pjesme slavljenja i obožavanja, pripovijedanje o silnim Božjim djelima: za sve ovo se može reći da predstavlja »biblijske« oblike bogoštovlja. Povrh toga, biblijske slike utkane u naše bogoštovlje postaju prigode za rasplamsavanje kršćanske imaginacije, a time i za početak osmišljavanja novih načina ljudskog življenja. Starozavjetničar Walter Brueggemann ovako opisuje taj proces:

Započeo je čin okupljanja - glazba, riječ, molitva, predstava. U središtu okupljanja, svećenik čita (ili je pročitao) ove jako stare, daleke, arhaične riječi koje mogu zvučati poput prijetnje, ali i poput čežnje. Pri slušanju tih riječi nadaje nam se jedan drugi svijet. Čudan je to svijet u kojem »nema muškog i ženskog«, svijet je to osuđenih prostitutki i dobrodošlih žena, svijet u kojem se sudi se ovcama i kozama, svijet gdje se toleriraju i pšenica i korov, svijet strogih zapovijedi i besplatne milosti, svijet u kojem se hrana daje samo za obavljani rad, a udovicu i siročad se cijeni iako nisu proizvođači. Ako slušamo dovoljno dugo i intenzivno, otkrit će nam se jedan drugačiji svijet.¹⁷

¹⁷ Walter Brueggemann, *Texts under negotiation: the Bible and postmodern imagination* (Minneapolis: Fortress Press, 1993), str. 23.

Reći da proučavanje bogoštolva trebamo temeljiti na Bibliji znači ustvrditi da Biblija ima središnje mjesto u potrazi za razumijevanjem najrazličitijih oblika koje mogu poprimiti naša kršćanska vjera i vjerovanje. No, složeni problemi biblijsko-ga tumačenja, egzegeze i teologije čine Bibliju vrlo zahtjevnim dokumentom pri proučavanju bogoštolva. Kako smo već opazili, Novi zavjet ne sadrži sustavno izlaganje o obliku i sadržaju ispravnoga kršćanskog bogoštolva. Također, on nam ne donosi niti popis bogoštolvnih praksi u Starome zavjetu koje treba zadržati, odnosno napustiti. Bibličari nam kažu da Novi zavjet sadrži djeliće himana, vjerovanja i molitvi, ali u njemu nema »plana bogoslužja«, pa čak niti dobrog opisa uobičajenih bogoštolvnih praksi prvih kršćana. Dakle, iako smo naslijedili Bibliju kao izvor žive tradicije crkve, nemoguće ju je pretvoriti u bogoštolvni priručnik.

Pa ipak, Biblija nam postavlja određene, šire ciljeve koje suvremeni proučavatelj bogoštolva mora imati na umu. Ti se ciljevi u svim slučajevima mogu promatrati kao parovi suprotnosti, a održavanje ravnoteže između tih oprečnosti spada u zadaću crkve u svim epohama. Naše bogoštolve zastranjuje kadgod jedna suprotnost pretegne nad drugom. Donosimo popis devet suprotnih parova, a svaki od njih Biblija ističe kao bogoštolvnu vrednotu (suprotni parovi su istaknuti kurzivom, a biblijski tekstovi navedeni nakon njih upućuju na dodatno čitanje i promišljanje).

- Treba li naše bogoštolve biti prigoda za *utjehu* ili za *proroštvo* - trebamo li se radovati onome u čemu se nalazimo ili se trebamo usredotočiti na ono gdje bismo trebali biti (Mt 5,23-25; Dj 2,44-47)?
- Treba li se bogoštolve odnositi na naš *sadašnji* život ili na naše *buduće* stanje? Treba li ono potvrditi tko smo danas ili nas treba privući prema onome što bismo trebali postati u budućnosti (1 Kor 16,1-4; Lk 22,14-19)?
- Treba li bogoštolve biti izvor našega *pojedinačnog* zajedništva s Bogom ili *zajednički* čin čitave okupljene crkve (Mt 6,5-7; 1 Kor 11,27-34)?
- Treba li se bogoštolve fokusirati na *red i stabilnost* ili na *fleksibilnost i kreativnost* (1 Kor 10,23-33 i 11,14-18)?
- Izražavamo li bogoštolvom svoju vjeru *na izvanjski način* ili je ono *istraživanje unutrašnjosti* naše vjere? Trebamo li u bogoštolvu biti aktivni ili prijemljivi (Iv 4,22-25; Dj 19,1-13; Rim 12,1-2)?

- Treba li štovanje *uključiti* raznolikosti vjerovanja i uvjerenja ili treba biti *isključivo*, namijenjeno samo »pravim vjernicima« (Lk 9,1-7; Dj 10,44-48)?
- Je li bogoštolje događaj *materijalnoga* ili *duhovnoga svijeta*? Je li ono proslava stvaranja ili otkupljenja (Lk 21,14-27; Iv 4,21-26)?
- Je li bogoštolje čin *osjećaja*, *uma* ili *tijela*? Je li ono afektivno, kognitivno ili bihevioralno (Lk 24,13-35; Rim 8,5-8)?
- Odražava li bogoštolje naš *odnos prema autoritetu* ili predstavlja *proslavu naše slobode* u Kristu (Mt 12,1-8; Rim 8,1-5)?

Ovime svakako ne iscrpljujemo pitanja koja Biblija upućuje našem bogoštolju. No, ona nam oblikuju predodžbu o tome koja pitanja trebamo imati na umu kada kažemo da je naše izučavanje kršćanskog bogoštolva »utemeljeno« na Bibliji.

POVIJESNI TEMELJI KRŠĆANSKOG BOGOŠTOVLJA

Postoje duboke i prisne poveznice između našega bogoštolva i naše povijesti. U osnovi, bogoštolje ima svoju povijest baš poput svih drugih aspekata kršćanskog života i misli, a proučavanje te povijesti može nam razjasniti kako je kršćanska crkva samu sebe doživljavala i izražavala u raznim vremenima i na raznim mjestima. Nažalost, velik dio te povijesti je izgubljen. Iz prošlih vremena očuvani su brojni dokumenti, tekstovi molitava i propovijedi, bogoslužne knjige i himnariji. Međutim, kršćansko bogoštolje nije tekst ili knjiga. Ono je događaj kršćanskog puka koji moli, a taj događaj nije lako rekonstruirati. Ponekad nam liturgijski tekstovi mogu reći što se govorilo ili pjevalo na bogoslužju, ali ne mogu nam reći ništa o iskustvu nekog prosječnog sudionika bogoštolva. Osim toga, ta pisana povijest bogoštolva najčešće je ispričana iz perspektive moćnika: biskupa i svećenstva, teologa i pripadnika kraljevskih obitelji. Stoga je povijest koju možemo dešifrirati pristrana i ne nudi nam cjelovitu sliku. Tijekom proučavanja kršćanskog bogoštolva, pozivat ćemo se na aspekte te povijesti kako bismo objasnili današnje oblike bogoštolva. Ipak, uvijek moramo imati na umu da dopiremo samo do jednoga dijela pripovijesti o bogoštolju i njezinim promjenama tijekom stoljeća.